

Aphrodisziaszi Alexandrosz megjegyzései a sztoikus *phantasztia* kataléptiké kapcsán

I. BEVEZETÉS

Aphrodisziaszi Alexandrosz (Kr. u. 2–3. század) filozófiai eljárását, többek között, két jellemzővel írhatjuk le. Arisztotelész követőjeként a filozófia minden fontos területén igyekszik kifejteni és védelmébe venni előde elméletét. Ugyanakkor ezt legtöbbször a sztoikus iskola által kidolgozott érvekkel és elméletekkel szemben teszi. Sokszor a sztoikusok elméletét nem elsősorban önmagáért cáfolja meg, hanem mintegy paradigmaticus elméletként kezeli azt. Számos esetben megemlíti a sztoikusokat, de tanításuk gyakran olyankor is felfedezhető a háttérben, amikor ez nincs külön megjegyezve.¹

A most vizsgált szövegrész, a *De anima* 71. 5–21 esetében is hasonló a helyzet. Alexandrosz számos megkülönböztetést vesz végig, melyek segítségével a *phantasztia* osztályozható. Ezek, és a leírásukban előforduló terminusok szinte kivétel nélkül megtalálhatók a sztoikusok megragadó *phantasztia*ról (φαντασία καταληπτική) alkotott elméletében. Minthogy Alexandrosz megállapítja, hogy a megragadó *phantasztia* nem elsősorban azért megragadó, mert szükségképpen igaz lenne (és így az igazság kritériumaként szolgálhatna), hanem mert hajlamosak vagyunk jóváhagyni azt, amit számunkra megjelenít, eljárása tekinthető a sztoikus megragadó *phantasztia* kritikájaként. Bár elismeri, hogy azt a *phantasztia*t is szokás megragadónak nevezni, amely erőteljes és igaz, de mivel a *phantasztia* erőteljessége nem vonja maga után igaz voltát is, és az illetően megragadó *phantasztia*t csupán erőteljessége révén tudjuk felismerni, ez sem használható az igazság kritériumaként.

¹ Mivel a sztoikusokra való hivatkozás nem minden esetben explicit, és amikor az is, rendszerint akkor is csak az iskolára általában utal Alexandrosz, hogy mely szerzővel vitatkozik, vagy legalább korai vagy kései szerzőről van szó, azt sok esetben nem lehetséges eldönteni. Bár Todd 1976. 22–25 amellel érvel, hogy leginkább korai sztoikus nézeteket elevenít meg Alexandrosz, ez nem általánosítható az egyes esetek előzetes vizsgálata nélkül. Ahogy AD 250 is megjegyzi a DA 70–71 kapcsán, némely esetekben kimutatható kései sztoikus hatás Alexandrosznál.

Alexandrosznak a sztoikusokhoz fűződő viszonyáról általánosságban lásd Todd 1976. 21–29; Sharples 1987. 1178; a *De anima* kapcsán BD 19–22.

Alexandrosznak minden oka megvan értekezésének ezen a pontján rövid úton elhatárolni magát a sztoikusoktól, és egyszersmind továbbvezetni az értekezés fonalát a következő témákra: a jóváhagyásra, majd a cselekvéseméletre. Először is, ahogy azt több kommentátor is megjegyezte, Alexandrosz leírása az igaz *phantaszia*ról, vagyis a *De anima* 70. 23 – 71. 2, közelről emlékeztet a sztoikus megragadó benyomás meghatározására.² Továbbá, ha pusztán egy bizonyos fajta *phantaszia* (a megragadó *phantaszia*) birtoklása elegendő a biztos tudáshoz, és a *phantaszia* egy perceptuális képesség, mely a nem-rationális állatok számára is adott, két nemkívánatos következménnyel állunk szemben. Egyrészt az érzékelő lélek rész önmagában elegendő lesz a tudás megalapozásához, másrészt így az állatok is képesek lehetnek a tudásra. Minthogy azonban Alexandrosz Arisztotelészhez hű akar maradni, e következményeket nem fogadhatja el.

Lássuk azonban közelebbről az alexandroszi igaz és a sztoikus megragadó *phantaszia* közötti hasonlóságot, a sztoikusok egy paradigmátikus leírását Alexandrosz megfogalmazásával összevetve.

T1. Sextus Empiricus: *A tudósok ellen* (M) VII. 248 = LS 40E3³

Megragadó az a benyomás, mely (S1) valóságos tárgytól származik, és (S2) pontosan a valóságos tárgynak megfelelően nyomódott és pecsételődött a lélekbe,⁴ s ezáltal⁵ (S3) olyan, amilyen nem lehetne nem valóságos tárgy nyomán. Mivel úgy vélik, hogy az ilyen benyomás képes pontosan megragadni tárgyát, és annak minden sajátosságát mesterien lemintázza, azt mondják, hogy rendelkezik az alábbi jellemzők mindegyikével.⁶

T2. Alexandrosz: *De anima* 70. 23 – 71. 2

A *phantaszia* tehát igaz, amikor olyan maradványra⁷ vonatkozóan aktív, amely (A1) egy valóságos dologból jött létre és (A2) olyan, amilyen a dolog, és a *phantaszia* is

² BD 44–45; AD 249–250, *pace* Fotinis 1980. 273.

³ A LS-ben megtalálható szövegek fordítását a magyar kiadás szerint közlöm.

⁴ Diogenész Laertiosz VII. 46 (LS 40C2 = SVF 2.53) ezt a két feltételt említi a megragadó *phantaszia* definíciójaként. Minden bizonnyal ez a legkorábbi sztoikus megfogalmazás Zénónhoz köthető. Vö. Sedley 2002.

⁵ Ez a megfogalmazás arra utal, hogy a harmadik, S3 feltétel következik az első kettő, S1 és S2 együtteséből.

⁶ καταληπτική δέ ἐστὶν ἢ ἀπὸ ὑπάρχοντος καὶ κατ' αὐτὸ τὸ ὑπάρχον ἐναπομειμαμένη καὶ ἐναπεσφραγισμένη, ὅποια οὐκ ἂν γένοιτο ἀπὸ μὴ ὑπάρχοντος. ἄκρως γὰρ πιστούμενοι ἀντιληπτικὴν εἶναι τῶν ὑποκειμένων τήνδε τὴν φαντασίαν καὶ πάντα τεχνικῶς τὰ περὶ αὐτοῖς ἰδιώματα ἀναμειμαμένην, ἕκαστον τούτων φασὶν ἔχειν συμβεβηκός. Lásd még SE M. VII. 248–252, 402, 426; Cicero: *Academica* I. 77–78 = LS 40D.

⁷ Alexandrosz pár oldallal korábban (*DA* 68. 7–13) magyarázza el, milyen szerep jut a *phantaszia* magyarázatában a maradványnak (ἐγκατάλειμμα). Az érzékelések létrehozhatnak egy másodlagos mozgást az elsődleges érzékszervben, a szívben, mely képes megmaradni

olyan, amikor aktív rá vonatkozóan. Hamis pedig akkor, amikor nem valós dologból létrejött [maradványokra] vonatkozóan [aktív] – amilyenek az alvás alatti [*phantasziák*], amelyek mintha jelenlévő, de valójában nem jelenlévő érzékelhetőkből jöttek volna létre –, és azok is [hamisak], amelyek ugyan jelenlévőkből jöttek létre, de nem olyanok, [mint a tárgyak].⁹

Még ha a szóhasználatban és megfogalmazásban árnyalatnyi különbségek vannak is, látható, hogy Alexandrosz két feltétele az igaz *phantasziára* (A1)–(A2) megegyezik a sztoikusok első két feltételével a megragadó *phantasziára* (S1)–(S2). Ez utóbbiról pedig több értelmező úgy véli, hogy a sztoikusok szerint (legalábbis korai sztoikusoknál) a harmadik feltétel (S3) is következik belőlük,¹⁰ így az első két feltétel is elegendő a megragadó *phantasztia* meghatározására.

Kezdjük az első feltétellel: S1 és A1. Először is, mindkét esetben valami valós létezőből kellett, hogy létrejöjjenek: ἀπὸ ὑπάρχοντος a sztoikusoknál, illetve ἀπὸ ὄντος Alexandrosznál.¹¹ Továbbá, ha ez a feltétel nem teljesül, az mindkét esetben ugyanazokat a téves, hamis elmeállapotokat fedi le. Alexandrosz említi az álmodást és az őrült állapotokat (DA 70. 16–19), a sztoikusok esetében pedig számos őrült állapot leírását és elemzését megtaláljuk. Sextusnál (SE M VII. 249 = LS 40E4) az ilyen állapotok össze is kapcsolódnak S1 feltétel nem teljesülésével.

A második feltétel szerint, mindkét definícióban: S2 és A2, a *phantasztia* (avagy annak belső tárgya: a maradvány) olyan, amilyen a dolog, a dolognak megfelelő módon pecsételődött be. Sextusnál a tárgy téves azonosításából származó hibák tartoznak ide (SE M VII. 249 = LS 40E5), melyek ugyancsak zavaros elmeállapotot (μεμηνότος) feltételeznek, ahogy az első, S1 feltétel

(innen a név) és megőrződni. Később a *phantasztia* ezeket a maradványokat használja mint (belső) tárgyait (DA 68. 20 – 69. 2). A terminus bevezetésekor Alexandrosz Arisztotelészt idézi (De memoria 1. 450a22–32), aki az emlékezést a *phantasztia* segítségével magyarázva a *phantasztia* fiziológiai mechanizmusának tekinthető phantasmát mint benyomást, képet, kép-mást írja le (DA 68. 4–10). Alexandrosz azonban nem egyszerűen maradványnak kereszteli át a *phantasztmát* (amire minden oka megvolt a *phantasztma* pejoratív használatának elterjedtsége miatt), hanem a *phantasztia* tevékenységének tárgyává teszi, ezzel tulajdonképpen a *phantasztia*t a lélek egy teljes jogú fakultásává téve.

⁸ Bár itt „jelenlévőket” (παρόντων) ír Alexandrosz, de könnyen lehet, hogy ez itt az álom példája kapcsán szóba hozott „mintha jelenlévők” (ὡς ἀπὸ παρόντων) nyomán váltja a „létezőket” (ὄντος). Mindenesetre láthatóan nem teljesen ragaszkodik Alexandrosz a pontos fogalmazáshoz.

⁹ ἀληθῆς μὲν οὖν φαντασία ἢ περὶ τοιοῦτον ἐγκατάλειμμα ἐνεργοῦσα, ὃ ἀπὸ ὄντος τε γέγονεν καὶ ὅποιον ἐκεῖνο καὶ ὡς ἔχει γινομένη περὶ αὐτό, ψευδῆς δὲ ἢ τε περὶ τὰ ἀπὸ μὴ ὄντος, ὅποια κατὰ τοὺς ὕπνους αἰ γίνονται ὡς ἀπὸ παρόντων τῶν αἰσθητῶν τῶν οὐ παρόντων, ἀλλὰ καὶ αἰ ἀπὸ παρόντων μὲν, μὴ οἷα δὲ ἔστι.

Saját fordítás (megjelent: Hangai 2015), ahogy az összes Alexandrosztól származó szöveg esetében.

¹⁰ Frede 1999. 308–311, LS 40, különösképp E7. Vö. Hankinson 2003.

¹¹ A szóhasználatbeli különbség a sztoikus és peripatetikus ontológia terminológiai sajátosságaiából fakad. Előbbihez lásd LS 27–28.

nem teljesülése. Alexandrosz viszont nem hoz példát a hamis *phantasztia* ilyen eseteire. Minthogy azonban ezt a leírást a hamisság általános meghatározásának szánja, második, A2 feltételének nem teljesülése minden bizonnyal az esetek szélesebb körét fedi le.¹²

A sztoikus meghatározás azonban tartalmaz egy további elemet: a módról, ahogyan a *phantasztia* létrejött, ti. peccételődéssel, benyomódással. Mondhatjuk azonban, hogy Alexandrosz definíciója is tartalmazza ezt, amennyiben azzal kezdi, hogy „amikor olyan maradványra vonatkozóan aktív”. A maradványról ugyanis korábban elmondta (DA 68. 4–13), hogyan jön létre: a külső tárgy hatására, mintegy lenyomatként (bár csak metaforikusan értve a lenyomatot, DA 72. 5–13, vö. DA 68. 10–21). Minthogy azonban ez a mód minden *phantasztia* esetén szerepet játszik,¹³ nem kerül külön feltételként a meghatározásba.

A sztoikusok megragadó *phantasztia*jától azonban eltér Alexandrosz igaz *phantasztia*ja a sztoikusok harmadik feltétele, S3 tekintetében: míg a sztoikusoknál garantáltan igaz a megragadó *phantasztia*, azaz felismerhető, róla, hogy megragadó, Alexandrosz igaz *phantasztia*ja nem feltétlenül igaz, és nem bizonyosodhatunk meg igazságáról pusztán érzéki képességek használatával. Ahhoz ugyanis, hogy az igazság kritériuma legyen valami, az is kell, hogy képesek legyünk (legalább néhányan, vö. Cicero: *Akadémikus könyvek* II. 57 = LS 40I) *felismerni*, hogy igaz, vagy szükségképpen igaz. A sztoikusok ezt is gondolták a megragadó *phantasztia*tól (SE M VII. 250–252 = LS 40E7). A szkeptikus Akadémiával folytatott vitájuk középpontjában pedig éppen ez a tétel állt (Cicero: *Akadémikus könyvek* II. 77–78 = LS 40D). Ahogy látni fogjuk, Alexandrosz is itt kapcsolódik be kritikájával.

A sztoikus meghatározáshoz való hasonlóság tehát tagadhatatlan. Ugyanakkor kérdéses, hogy S3 feltétel a sztoikus definícióban milyen szerepet tölt be, vajon anélkül is biztosított a megragadó *phantasztia* igazsága, vagy sem. Akárhogy is legyen, úgy tűnik, hogy az igaz *phantasztia* meghatározásában a sztoikusok első két feltétele, S1–S2, általánosabban elterjedt. Ahogy Caston előadásában rámutat (Caston 2017), Epikurosz, illetve az epikureusok is hasonlóképpen határozták meg az igaz *phantasztia*t.

¹² Alexandrosz a hamis dolgok vizsgálata során, az arisztotelészi *Metafizika* 5.29 kommentárjaként megemlíti az olyan dolgokat, melyek rendszeresen téves *phantasztia*t hoznak létre, mégpedig másfajta dolgoknak látszanak, mint amilyenek valójában. Egy sík kép például térbeliként jelenik meg. Ez a fajta hamisság a dolgok téves kategorizálására példa (lásd Alexandrosz *in Met.* 432. 12–16).

¹³ A képkészítés (ἀναζωγραφῆσις) által létrejött *phantasztia*k esetén a benyomódás csupán a kép alapanyagául szolgáló maradványok keletkezésének módja, DA 68. 4–10, 69. 25–26, 70. 17–18. A fogalomról és a terminusról lásd Lautner 1995, AD 244–249. Lásd még SE M VII. 222; Galénosz: *PHP* 454–455; Albinosz: *Epitome* IV. 5, 17.

T3. Sextus Empiricus *M VII.* 205

Igaznak mondjuk a *phantasziát*, állítják az epikureusok, amikor (e1) létezőből, és (E2) magának a létező dolognak megfelelő módon jött létre.¹⁴

Az epikuroszói párhuzamot erősíti, hogy Alexandrosz maga is használ fontos epikureus terminusokat, közvetlenül meghatározását követően (ahogy máshol is):

T4. Alexandrosz: *De anima* 71. 2–5

Egy *phantasztia* ugyanis hamis, amennyiben nem egyezik meg a jelenséggel, ahogy egy vélekedés is, amennyiben ellenbizonyítékot szolgáltat az, amire a vélekedés vonatkozik. És van egyrészt az igaz, másrészt a hamis *phantasztia*, aszerint, hogy milyen viszonyban van a dologgal, amire vonatkozik.¹⁵

Az „ellenbizonyítékot szolgáltat” (ἀντιμαρτυρεῖ) ugyanis az epikureus ismeretelmélet szókészletébe tartozik:

T5. Sextus Empiricus *M VII.* 211 = LS 18A1

Tehát a vélekedések közül Epikurosz szerint egyesek igazak, mások viszont hamisak. Igazak azok, amelyeket bizonyíték támaszt alá, és nem szolgáltatnak velük szemben ellenbizonyítékot az önmagukban nyilvánvaló tapasztalatok, hamisak pedig azok, amelyeket ellenbizonyíték cáfol vagy nem támasztanak alá bizonyítékkal a nyilvánvaló tapasztalatok.¹⁶

Látható, hogy az ellenbizonyíték megléte vagy hiánya a vélekedés igazsága szempontjából jelentős mind Epikurosznál, mind Alexandrosz esetében. Ebből persze nem következik, hogy Alexandrosz ugyanabban az értelemben használja a terminust, mint Epikurosz (pl. SE *M VII.* 213–214 = LS 18A3–4). Alexandrosz a *phantasztia* hamisságát például a vélekedés mintájára alapozza meg, míg Epikurosz ragaszkodik ahhoz, hogy minden *phantasztia* igaz (LS 16).

Alexandrosz azonban nem törekszik történeti hűsége, vagy arra, hogy egy adott iskola nézeteivel helyezkedjen szembe. Sokkal inkább egy általános nézetet igyekszik megcáfolni, mely több ellenfelének elméletét is lefedi. Úgy

¹⁴ ἀληθῆς λέγεται φαντασία, φασὶν οἱ Ἐπικούρειοι, ὅταν ἀπὸ ὑπάρχοντός τε καὶ κατ’ αὐτὸ τὸ ὑπάρχον γίνηται.

¹⁵ ψευδῆς γὰρ φαντασία, ἢ οὐ συμφωνεῖ τὸ φαινόμενον, ὡς καὶ δόξα, ἢ ἀντιμαρτυρεῖ τὸ οὐ ἢ δόξα. καὶ ἔστιν ἢ τε ἀληθῆς καὶ ἢ ψευδῆς φαντασία κατὰ τὴν πρὸς τὸ οὐ εἰσι σχέσιν.

¹⁶ οὐκοῦν τῶν δοξῶν κατὰ τὸν Ἐπίκουρον αἱ μὲν ἀληθεῖς εἰσιν αἱ δὲ ψευδεῖς, ἀληθεῖς μὲν αἱ τε ἐπιμαρτυρούμεναι καὶ οὐκ ἀντιμαρτυρούμεναι πρὸς τῆς ἐναργείας, ψευδεῖς δὲ αἱ τε ἀντιμαρτυρούμεναι καὶ οὐκ ἐπιμαρτυρούμεναι πρὸς τῆς ἐναργείας.

tűnik, bizonyos elemeket kiemel az egyes iskolák tanaiból, és egy általános sztoikus keretben rekonstruál egy álláspontot, amit azután érveivel megtámad.

Miután láttuk, hogy Alexandrosz mit ér el a vizsgált szövegrészben és milyen indíttatásból, vizsgáljuk meg, hogyan is teszi ezt. Először, a II. 1. részben, azt fogjuk látni, hogy Alexandrosz az említett sztoikus terminusokat a szkeptikus Karneadészhez hasonlóan értelmezi át. Mi több, a II. 2. részben azt is megfigyelhetjük, hogy Alexandrosz megkülönböztetései szorosan követik Karneadész Sextus Empiricusnál (*M VII. 402–407*) található érvelését. Mindez azt a következtetést sejteti – amit bizonyos mértékig szeretnék is támogatni a II. 3. részben –, hogy Alexandrosz elfogad egyfajta karneadészi szkeptikus megbízhatósági ismeretelméletet. Azonban Karneadész elméletének és Alexandrosz megjegyzéseinek összevetése arra utal, hogy Alexandrosznak nem ez a végső episztemológiai álláspontja. Karneadész nagy hangsúlyt fektet a megfigyelések tesztelésére, a megfigyelés körülményeinek alapos vizsgálatára, hogy ezzel biztosítsa a szükséges bizonyosságot. Alexandrosz erről azonban nem ejt szót, a megfigyelés körülményeit csupán mint az igazságot szavatoló tényezőt említi, meglehetősen korlátozott esetekben: a sajátos érzettárgyak érzékelése esetében. Ez nem is meglepő, hiszen ahogy a 3. részben röviden látni fogjuk, Arisztotelészhez híven Alexandrosz inkább azt az utat választja, hogy az érzékelés mellé, avagy fölé, az észet is odateszi az igazság autonóm kritériumaként.

II. ALEXANDROSZ SZKEPTIKUS (KARNEADÉSZI) MEGJEGYZÉSEI

T6. Alexandrosz: *De anima* 71. 5–21

(1) A *phantasziák* közül egyesek homályosak, mások erőteljesek, csakúgy, mint az érzékelések esetében.¹⁷ Homályosak azok, melyek felszínesek, egyáltalán nem

¹⁷ A fordításban a sztoikus terminusok magyar megfelelőjére a Long–Sedley 2014/1987 kötetben található terminológiát alkalmazom. Alexandrosz itt ugyanis a sztoikus elméletben fellelhető fogalmakat értelmezi át. A következő terminusokról van szó:

- Homályos – ἀμυδρά
- Erőteljes – σφοδρά
- Világosan – τρανώς
- Megragadó (jellegű) – καταληπτικόν
- Megragadás – κατάληψις
- Megragadást nélkülöző – ἀκατάληπτον
- Jónéhagyás – συγκατάθεσις
- Nyilvánvaló – ἐναργής

Kivételt képez a φανταστόν, melyet „a *phantasia* tárgyának” fordítok „benyomást kel-
tő dolog/tárgy” helyett. Ugyanis Alexandrosz elméletében az előbbi értelemben használatos
(*DA* 68. 21–69. 2). Továbbá a φανταστόν, vagyis a maradvány ἐγκατάλειμμα a „benyomás-
sal” éppenséggel metaforikusan azonos (*DA* 72. 5–13), már amennyiben a τύπος-t fordítjuk
benyomásnak, és nem a *phantasiát*. Alexandrosz ugyanis több helyen érvel a sztoikus elmélet
ellen, mely a *phantasiát* τύπος-ként azonosította (*DA* 68. 10–21; *Mantissa* 10).

megragadó jellegűek, és nem fedik fel világosan a *phantasztia* tárgyának különbségeit. Az erőteljes *phantasztia*k ennek éppen az ellentétei. És ezek ugyanúgy igazak és hamisak, ugyanis az erőteljesség sem sajátja az igazságnak és a homályosság sem a hamisságnak, hanem ezen különbségek átfedik egymást.

(2) A *phantasztia*k közül azokat, melyek igazak és erőteljesek is egyben, „megragadónak” is szoktuk mondani, mivel a megragadás az ilyen *phantasztia*k jóváhagyása. Ugyanakkor „megragadást nélkülöző” *phantasztia*knak nevezzük a hamisakat, és az igazak közül azokat, melyek homályosak.

(3) „Nyilvánvaló” *phantasztia*knak pedig néha azt nevezzük, amelyik igaz és erőteljes (azaz megragadó), néha viszont azt, amelyik csak erőteljes, szembeállítva a homályossal.

(4) Az erőteljes *phantasztia*t pedig jóváhagyás követi, hacsak nem valami más által hamisnak bizonyult; ahogyan azt a következő esetekben tapasztaljuk: az arról való *phantasztia*nál, hogy a csillagok nem mozognak; a festményeken a kiemelkedés és a besüllyedés kapcsán; és a tükrökben megjelenő visszatükröződéseknel. Ugyanis ezekben nem azért nem bízunk,¹⁸ mert ne lennének erőteljesek, hanem mert el lettünk térítve tőlük valami más által; hiszen gyakran még igaz és erőteljes *phantasztia*kban sem bízunk, amikor csak már előzetesen el lettünk térítve tőlük.¹⁹

1. Terminológia

T7. Sextus Empiricus: *M* VII. 171–173 = LS 69D4

Az igaznak tűnő benyomások egyik fajtája *homályos*, mint azoknak a benyomásai, akik valamit zavarosan és nem pontosan észlelnek a megfigyelt dolog kicsiny mérete, túl

¹⁸ A „nem bízunk” (ἀπιστοῦμεν) jelzi, hogy itt a *phantasztia*val szemben álló képesség egy racionális képesség.

¹⁹ τῶν δὲ φαντασιῶν αἱ μὲν εἰσὶν ἀμυδραὶ, αἱ δὲ σφοδραὶ, ὥσπερ ἔχει καὶ ἐπὶ τῶν αἰσθήσεων. ἀμυδραὶ μὲν αἱ ἐπιπόλαιοι καὶ μηδὲν ἔχουσαι καταληπτικόν, μηδὲ τρανῶς τὰς διαφορὰς τοῦ φανταστοῦ μηνύουσαι, σφοδραὶ δὲ αἱ ἐναντίως ἔχουσαι. γίνονται δὲ τοιαῦται ὁμοίως καὶ ἀληθεῖς καὶ ψευδεῖς, οὔτε γὰρ τῆς ἀληθοῦς ἴδιον τὸ σφοδρόν, οὔτε τῆς ψευδοῦς τὸ ἀμυδρόν, ἀλλὰ ἐναλλάττουσιν αὐτῶν αἱ διαφοραὶ. τὰς δὴ ἀληθεῖς τῶν φαντασιῶν καὶ σφοδρὰς εἰώθαμεν λέγειν καὶ καταληπτικὰς τῷ κατάληψιν εἶναι τὴν ταῖς τοιαύταις φαντασίαις συγκατάθεσιν, ἀκατάληπτον δὲ φαντασίαν καλοῦμεν τὴν τε ψευδῆ καὶ τῶν ἀληθῶν τὰς ἀμυδράς. ἐναργῆς δὲ φαντασία λέγεται ποτὲ μὲν ἢ τε ἀληθῆς καὶ σφοδρὰ (τουτέστιν ἢ καταληπτικῆ), ποτὲ δὲ ἢ σφοδρὰ μόνον ἢ τῆ ἀμυδρᾶ ἀντιτιθεμένη. ἔπεται δὲ τῆ σφοδρᾶ φαντασία συγκατάθεσις, εἰ μὴ εἴη δι’ ἄλλων τινῶν πεφωραμένη ψευδῆς οὕσα, ὡς ἐπὶ τῆς φαντασίας τῆς τοῦ μὴ κινεῖσθαι τοὺς ἀστέρας πάσχομεν, καὶ ἐπὶ τῶν γραφῶν κατὰ τὰς εἰσοχὰς τε καὶ ἐξοχὰς, καὶ ἐπὶ τῶν ἐμφαινόμενων τοῖς κατόπτροις. οὐ γὰρ διότι μὴ εἰσι σφοδραὶ ἀπιστοῦμεν αὐταῖς, ἀλλ’ ὅτι διαβέβληται δι’ ἄλλων· καὶ γὰρ ἀληθεῖσι τοῖς καὶ σφοδραῖς πολλάκις ἀπιστοῦμεν, ἂν ὤμεν προδιαβεβλημένοι.

nagy távolsága vagy akár látóérzékük gyengesége miatt. A másik fajtában viszont, amellett, hogy igaznak tűnik, *erőteljesen* van meg az a sajátság, hogy igaznak tűnik. Ezek közül a *homályos* és illékony benyomás megint csak nem lehet a kritérium: hiszen miután sem önmagát, se az őt kiváltó dolgot nem tárja fel *világosan*, természeténél fogva nem győz meg bennünket, és nem készlet *jóváhagyásra*. Az a benyomás viszont, amelyik igaznak tűnik, és kellőképpen megnyilvánul, az igazság kritériuma Karneadész és követői szerint.²⁰

Ahogy Alexandrosz (T6.1), úgy Sextus is osztályozza a *phantasziákat*: egyesek *homályosak*, ἀμυδρά, mások *erőteljesek*, σφοδρά, avagy „erőteljesen van meg bennük az a sajátság, hogy igaznak tűnnek”. Míg azonban Alexandrosz a *phantasziák* között általában tesz megkülönböztetéseket, Sextus az igaznak tűnő *phantasziákat* osztja fel. Ezt részben indokolja az eltérő kontextus: Sextusnál megtalálni a kritériumnak alkalmas *phantasziát*, amelyen felismerhető, hogy igaz; Alexandrosznál éppen a sztoikus kritérium elutasítása. Sextus csoportosítása, melyben a homályos *phantasztia* is igaznak tűnik, de mégsem győz meg bennünket, nem készlet jóváhagyásra, sőt inkább gyanakvásra készlet igazsága felől, meglehetősen átgondolatlan kategorizálásnak tűnik. Annál is inkább, mivel pár sorral korábban az „igaznak tűnő” *phantasziák* azonosak a „meggyőzőekkel” (SE *M VII.* 169 = LS 69D2, lásd még SE *M VII.* 174 = LS 69D5).

Akárhogy is, mindkét szövegben hasonló leírást találunk a homályos és erőteljes *phantasztia*ra. A homályos *phantasztia*k felszínesek, avagy zavarosak és pontatlanok, illékonyak. Nem fedik fel világosan (τρανώς) a tárgyat, illetve Sextusnál önmagukat sem (a világos jellegre, τρανός, lásd még SE *M VII.* 404). Valamint nem megragadó jellegűek (καταληπτικόν), illetve nem vezetnek jóváhagyáshoz (συγκατάθεσιν), így nem is győznek meg (πείθειν vagy πίσσις). Az erőteljes *phantasztia*t Alexandrosz a homályos ellentétéként határozza meg, amihez Sextus annyit tesz még hozzá, hogy esetükben a látszólagos igazság nagyobb mértékben, *erőteljesen* van meg.

Az erőteljes, avagy erőteljesen igaznak látszó *phantasztia* esetében fontos, hogy képesek is vagyunk felismerni, hogy az adott *phantasztia* ilyen. Ahogy láttuk, enélkül nem lehetne az igazság kritériuma. Az újabb sztoikusok ezt úgy fejezik ki Sextus szerint, hogy „akadálytalan”.

²⁰ τῆς δὲ φαινομένης ἀληθοῦς ἢ μὲν τίς ἐστὶν ἀμυδρά, ὡς ἢ ἐπὶ τῶν παρὰ μικρότητα τοῦ θεωρουμένου ἢ παρὰ ἰκανὸν διάστημα ἢ καὶ παρὰ ἀσθένειαν τῆς ὄψεως συγκεχυμένως καὶ οὐκ ἐκτύπως τι λαμβανόντων, ἢ δὲ τίς ἦν σὺν τῷ φαίνεσθαι ἀληθοῦς ἔτι καὶ σφοδρὸν ἔχουσα τὸ φαίνεσθαι αὐτὴν ἀληθῆ. ὣν πάλιν ἢ μὲν ἀμυδρά καὶ ἔκλυτος φαντασία οὐκ ἂν εἴη κριτήριον· τῷ γὰρ μήτε αὐτὴν μήτε τὸ ποιῆσαν αὐτὴν τρανώς ἐνδείκυσθαι οὐ πέφυκεν ἡμᾶς πείθειν οὐδ’ εἰς συγκατάθεσιν ἐπισπᾶσθαι. ἢ δὲ φαινομένη ἀληθοῦς καὶ ἰκανῶς ἐμφαινομένη κριτήριον ἐστὶ τῆς ἀληθείας κατὰ τοὺς περὶ τὸν Καρνεάδην.

T8. Sextus Empiricus: *M VII.* 257–258 = LS 40K3–4

Ennélfogva a megragadó benyomás nem abszolút módon az igazság kritériuma, hanem csak akkor, ha akadálytalan. Egyedül ez a *nyilvánvaló* és átütő benyomás olyan, hogy úgymond a hajunknál fogva megragad bennünket és ellenállhatatlanul *jóváhagyásra* készítet, s nem szorul rá semmi másra, hogy ilyenként érjen bennünket, illetve hogy felismerjük a más benyomásoktól való különbözőségét. Ezért is van, hogy minden ember, aki valamit pontosan meg akar ragadni, úgy látszik, a maga jószántából éppen ilyen benyomáshoz igyekszik eljutni. Így van ez például a látható dolgok esetében, amikor csak *homályos* benyomásunk van a tárgyról. Erőltetjük a szemünket és közelebb megyünk a látott tárgyhoz, hogy semmiképpen ne tévedjünk; megdörzsöljük a szemünket, és általában véve mindent megteszünk, hogy *világos* és átütő benyomást szerezzünk arról a dolgról, amelyet meg akarunk ítélni, mint aki úgy véli, ettől függ, hogy hitelt érdemlő lesz-e a megragadás.²¹

A kései sztoikusok szerint a kritériumnak alkalmas megragadó *phantasztia* akadálytalan, μηδὲν ἔνσθημα ἔχειν. Ez abban áll, hogy az ilyen *phantasztia* bizonyos jegyekkel rendelkezik, melyek alapján felismerhető, hogy megragadó *phantasztia*, valamint melyek pusztá megléte maga után vonja, hogy az ilyen *phantasztia* tartalmát jóváhagyjuk, igaznak tekintjük, és elhiggyük, hogy amit megjelenít, az fenn is áll (vö. Cicero: *Akadémikus könyvek* I. 40–41 = LS 40B2).²² A megragadás és jóváhagyás automatikussága onnan látható, hogy amennyiben valaki ilyen *phantasziával* rendelkezik, a megfelelő cselekvési reakciók megfigyelhetők nála (SE *M VII.* 405–407).

²¹ ἐνθὲνδε οὐχ ἀπλῶς κριτήριον γίνεται τῆς ἀληθείας ἢ καταληπτικὴ φαντασία, ἀλλ' ὅταν μηδὲν ἔνσθημα ἔχη. αὕτη γὰρ ἐναργῆς οὐσα καὶ πληκτικὴ μόνον οὐχὶ τῶν τριχῶν, φασί, λαμβάνεται, κατασπῶσα ἡμᾶς εἰς συγκατάθεσιν, καὶ ἄλλου μηδενὸς δεομένη εἰς τὸ τοιαύτη προσπίπτειν ἢ εἰς τὸ τὴν πρὸς τὰς ἄλλας διαφορὰν ὑποβάλλειν. διὸ δὴ καὶ πᾶς ἀνθρώπος, ὅταν τι σπουδάζῃ μετὰ ἀκριβείας καταλαμβάνεσθαι, τὴν τοιαύτην φαντασίαν ἐξ ἑαυτοῦ μεταδιώκειν φαίνεται, οἷον ἐπὶ τῶν ὄρατῶν, ὅταν ἀμυδρὰν λαμβάνῃ τοῦ ὑποκειμένου φαντασίαν. ἐντείνει γὰρ τὴν ὄψιν καὶ σύνεργυς ἔρχεται τοῦ ὄρωμένου ὡς τέλος μὴ πλανᾶσθαι, παρατρῖβει τε τοὺς ὀφθαλμοὺς καὶ καθόλου πάντα ποιεῖ, μέχρις ἂν τρανήν καὶ πληκτικὴν σπάσῃ τοῦ κρινομένου φαντασίαν, ὡς ἐν ταύτῃ κειμένην θεωρῶν τὴν τῆς καταλήψεως πίστιν.

A fordításban két terminust módosítottam. πληκτικὴ: „erőteljes” helyett „átütő”, hogy ne legyen összekeverhető a σφοδρά-*val*. τρανήν: „nyilvánvaló” helyett „világos”, hogy konzisztens legyen a terminológia.

²² SE *M VII.* 424 = LS 40L alapján az akadálytalanság nem bizonyos fenomenológiai jegyek meglétében áll, hanem abban, hogy az érzékelés külső és belső körülményei megfelelőek. Ez közelíti a sztoikus elméletet Alexandrosz peripatetikus elméletéhez, mely szerint a sajátos tárgyak érzékelése szükségképpen helyes, amennyiben a megfelelő körülmények fennállnak (*DA* 41. 13 – 42. 3). Nincs azonban okunk feltételezni, hogy a sztoikusok, avagy csak Khrüszipposz, leszűkítették volna az érzékelési megragadó *phantasziát* a sajátos érzet-tárgyak esetére, szemben Long és Sedley véleményével (LS 40). Az általuk hivatkozott szövegek (LS 40P, Q) nem támasztják ezt alá, csupán megemlítik az ilyen tárgyakra vonatkozó érzékelést, anélkül, hogy ezekre szűkítenék a megragadó *phantasziát*.

A jegyek fenomenológiaiak: „átütő” (πληκτική) és „nyilvánvaló” (ἐναργής) (vö. SE *M* VII. 403; Cicero: *Akadémikus könyvek* II. 38 = LS 4003). Segítségükkel tehát a megragadó *phantasztia* felismerhető, így alkalmas az igazság kritériumának. Az utóbbi terminust, „nyilvánvaló”, Alexandrosz is megemlíti kritikájában, kimutatva haszontalanságát (T6.3).

A megragadó (καταληπτική) *phantasztia* tehát olyan, amelyet automatikusan jóváhagyunk (συγκατάθεσιν) (vö. Cicero: *Akadémikus könyvek* II. 37–38 = LS 400). A megragadást (κατάληψις) tehát joggal határozzák meg a sztoikusok a megragadó *phantasztia* jóváhagyásaként (SE *M* VII. 151). Erre utal szó szerint Alexandrosz is a fenti szövegben (T6.2).

Mindebből a terminológiai hasonlóságból nem következik, hogy Alexandrosz akár Karneadészt, akár Sextust mindenben követné. A párhuzamok pusztán annyit mutatnak, hogy Alexandrosz sztoikus és Akadémiai terminusokat használ, melyeket Karneadészhoz hasonlóan határoz meg, legalábbis amennyire Sextus szövege alapján ez megítélhető. Vegyük észre, hogy az említett megkülönböztetések egy szkeptikus érvelés kiindulópontját adják, amit röviden Alexandrosz is megcsillant (T6.4).

2. Érvelés

Miután láttuk, hogy Alexandrosz a sztoikus elméletet a sztoikus és Akadémikus terminológia felhasználásával és átértelmezésével támadja, most nézzük meg, gondolatmenete hogyan kapcsolódik a hellenisztikus kori vitákhoz. Azt látjuk, hogy megfontolásai közel állnak Karneadész Sextus Empiricusnál olvasható érvéhez (SE *M* VII. 402–407 = LS 40H).

Karneadész azt igyekszik bizonyítani, hogy nem létezik a sztoikusok megragadó *phantasztia*-ja. Azt megengedi, hogy egy *phantasztia* teljesítheti az S1 és S2 feltételt, azt viszont elutasítja, hogy S3 teljesíthető (vö. T1). Amellett érvel tehát, hogy nem valóságos tárgytól is származhatnak *phantasztia*ák, melyek olyanok, mint amelyek a valóságos tárgyaktól származók. Avagy minden *phantasztia* mely teljesíti az S1 és S2 feltételt, létrejöhetett volna nem valós tárgytól is. Ha így van, és képesek is vagyunk felismerni, ha egy *phantasztia* teljesíti az S1 és S2 feltételt együttesen, akkor sem marad módunk felismerni, vajon egy *phantasztia* megragadó-e, azaz teljesíti-e az S3 feltételt is. Az S3 feltétel ugyanis modális, így önmagában nem felismerhető. Karneadész tehát éppen azt mutatja meg, hogy *nem lehetséges felismerni, hogy egy phantasztia megragadó-e vagy sem*.

T9. Sextus Empiricus: *M VII. 403 = LS 40H2*

Megkülönböztethetlenségük bizonyítéka az, hogy egyaránt *nyilvánvalóak* és átütők, *nyilvánvaló* és átütő voltakat pedig az bizonyítja, hogy [mind az igaz, mind a hamis benyomáshoz] hozzákapcsolódnak a belőle következő cselekvések.²³

T9 tételét azzal támasztja alá Karneadész, hogy ugyanannyira vagyunk hajlamosak ál munkban (illetve néhányan őrületükben) jóváhagyni benyomásainkat és azok szerint cselekedni, mint amennyire ébren a világos benyomásaink esetében. Példái – a szomjas vagy félelmében menekülő álmodó, az őrjöngő Héraklész, aki megöli gyermekeit, mert világos benyomása szerint azok ellensége gyermekei – rávilágítanak, hogy más személyek *phantaszíáit*, vagy általában véve jóváhagyott mentális tartalmait csupán cselekvéseik alapján tudjuk azonosítani és értelmezni. Így ugyanarról a cselekvésről ugyanarra a tartalomra lehet következtetni. Karneadész valamivel specifikusabban fogalmaz, a megragadó benyomással kapcsolatban:

T10. Sextus Empiricus: *M VII. 405 = LS 40H3*

Ha tehát egy megragadó benyomás arról ismerszik meg, hogy jóváhagyásra készítet bennünket, valamint arról, hogy hozzákapcsoljuk a belőle következő cselekvést, mivel a hamis benyomások is ilyenek, szükségképpen azt kell mondanunk, hogy a megragadó benyomásokat nem lehet megkülönböztetni a megragadást nélkülöző benyomásoktól.²⁴

Karneadész az őrjöngő Héraklész példájában összehasonlítja Héraklész két benyomását (SE *M VII. 405–407*):

φ1: Ellenségem gyermekei állnak előttem.

φ2: Nyíl van a kezemben.

φ1 hamis, φ2 igaz. Mivel mindkét benyomásra reagálva ugyanolyan sebesen és nyilvánvaló módon hajtja végre Héraklész a benyomásnak megfelelő cselekvést (kilövi a nyilat φ2 nyomán, megöli a gyerekeket φ1 nyomán), a benyomásra adott reakciójának módja a két esetben megkülönböztethetetlen. Ebből arra következtethetünk, hogy a benyomások is ugyanolyan módon érik, jelennek meg a számára. Pontosabban, φ1 és φ2 benyomás között nem lehet különbséget

²³ καὶ τεκμήριον τῆς ἀπαρραλλείας τὸ ἐπ' ἴσης ταύτας ἐναργεῖς καὶ πληκτικὰς εὐρίσκεισθαι, τοῦ δὲ ἐπ' ἴσης πληκτικὰς καὶ ἐναργεῖς εἶναι τὸ τὰς ἀκολουθοῦσας πράξεις ἐπιζεύγνυσθαι.

²⁴ εἰ οὖν καταληπτικαὶ τινὲς εἰσι φαντασίαι παρόσον ἐπάγονται ἡμᾶς εἰς συγκατάθεσιν καὶ εἰς τὸ τὴν ἀκόλουθον αὐταῖς πράξιν συνάπτειν, ἐπεὶ καὶ ψευδεῖς τοιαῦται πεφήνασι, λεκτέον ἀπαρραλλάκτους εἶναι ταῖς καταληπτικαῖς φαντασίαις τὰς ἀκαταλήπτους.

tenni az alapján, hogy mennyire nyilvánvalóak vagy átütőek, vagy bármely más jellegzetességüket tekintve.

Ehhez hozzátehetjük, hogy a cselekvés ténye jóváhagyást előfeltételez. Ha mindkét esetben cselekvést eredményez a benyomás, akkor mindkét esetben jóvá is lett hagyva a benyomás. Minthogy egyik esetben sem látni olyan tényezőt, mely a benyomástól függetlenül készítetne jóváhagyásra, megállapíthatjuk, hogy mindkét esetben maga a benyomás felelős a jóváhagyásért. Ha tehát a megragadó benyomás azért megragadó, mert jóváhagyásra készítet (ahogy azt a sztoikusok feltételezték is, vö. SE *M* VII. 172, 257, 405–407), mindkét benyomás, $\phi 1$ és $\phi 2$, egyaránt megragadó benyomás. $\phi 1$ tehát példa egy megragadó benyomásra, mely hamis (és nem is csak nem szükségképpen igaz).

A megragadó benyomás ugyanis olyan, mely pusztán önmagától megragadást (*κατάληψις*) eredményez abban, aki tapasztalja. Mivel a megragadás: egy megragadó *phantasztia* jóváhagyása (SE *M* VII. 151), a megragadó *phantasztia* önmagától azt eredményezi, hogy aki tapasztalja, jóvá is hagyja. Mivel a jóváhagyás cselekvéshez vezet, a megragadó *phantasztia* nyomán automatikusan a megfelelő cselekvési reakció következik.

Az érv teljes körű elemzéséhez azt is meg kellene válaszolni, hogyan kapcsolódik a megragadó *phantasztia* fenomenológiai jellege – világos, átütő, erőteljes volta – ahhoz, hogy jóváhagyásra készítet. Mivel nem célozom Karneadész értelmezése, ennek részleteitől eltekinthetünk.²⁵ Amellett, hogy közvetlenül csak a benyomással rendelkező személy számára hozzáférhető, harmadik személy számára nem, annyi elmondható ezen jellemzőkről, hogy akár kauzális magyarázatot jelentenek a jóváhagyás automatikusságára, akár a jóváhagyás elősegítői amennyiben semmi kétséget nem hoznak létre az észlelőben, bennük sem lesz különbség, mely alapján az igaz és a hamis eset megkülönböztethető lenne.

Karneadész tehát megmutatja, hogy ha egy *phantasziát* automatikusan cselekvés és jóváhagyás követ (és így megragadó), akkor megkülönböztethetetlen, hogy a *phantasztia* hamis vagy igaz. A megragadó *phantasztia* további jellemzői, világos, erőteljes, átütő volta, ugyanis alkalmatlanok erre. Mivel pedig a megragadó *phantasztia* összes jellemzőjét végigvette Karneadész, lehetetlen lesz megkülönböztetni, hogy egy megragadó *phantasztia* igaz vagy hamis. Egy megragadó *phantasztia* tehát létrejöhet egy nem valóságos dologból, azaz lehet hamis.

Karneadész nem áll meg itt, hanem egy saját, megbízhatósági ismeretelméletet vázol fel, melyre a következő részben térünk rá. Most azonban nézzük meg, Alexandrosz gondolatmenete hogyan kapcsolódik Karneadész fenti érvéhez.

²⁵ Erről lásd pl. Obrdzalek 2006; Bett 1989; Allen 1994; Frede 1983, 1997; Hankinson 2003; LS 69.

Láthatóan Alexandrosz is azt igyekszik kimutatni, hogy a *phantasztia* bizonyos jegyei nem teszik lehetővé, hogy felismerjük: megragadó *phantasztia*val van dolgunk. Így a megragadó *phantasztia* nem használható az igazság kritériumaként.

Érvét kissé más irányból indítja: elfogadja,²⁶ hogy a *phantasztia*ák között van fenomenológiai különbség, mely további különbségeket alapoz meg. Egyes *phantasztia*ák erőteljesebbek, mások homályosak (T6.1). Mint láttuk, az erőteljes és homályos *phantasztia*t a sztoikusokhoz, akademikusokhoz hasonló módon különbözteti meg. Amellett, hogy az erőteljes *phantasztia* világosan felfedi a dolgok különbségeit, hajlamosak is vagyunk ezt a világosságot úgy tekinteni, hogy nem is tévedünk benne, így legtöbbször elfogadjuk, amit a *phantasztia* megjelenít, jóváhagyjuk, megragadjuk. Tehát az erőteljes *phantasztia* megragadó jellegű (ἔχει καταληπτικόν).

Ez a megragadó jelleg azonban nem teszi az erőteljes *phantasztia*t a sztoikus értelemben megragadóvá (καταληπτική). A sztoikus megragadó *phantasztia* ugyanis, ahogy láttuk, kivétel nélkül minden esetben megragadást eredményez. Alexandrosz azonban a terminológiai megkülönböztetések után (T6.4) megmutatja, hogy bár az erőteljes *phantasztia* megragadó jellegű, azaz jóváhagyásra ösztönöz bennünket, mégsem hagyjuk jóvá minden esetben. Más körülmények ellentmondhatnak neki, ami alapján előfordul, hogy elvetjük. Erre a fontos elemre a következő részben térünk rá részleteiben.

Alexandrosz továbbá felteszi, hogy a fenomenológiai különbség független a *phantasztia* igazságától. Egy erőteljes *phantasztia* is, még ha gyakran igaz is, lehet hamis, csakúgy mint egy homályos *phantasztia*. Ezt az érzékeléssel való párhuzamra hivatkozva igazolja, bár a megfigyelt párhuzamok alapján feltételezhető, hogy Karneadész érve is ott van a háttérben.

Azzal, hogy szigorúan elkülöníti a fenomenológiai jelleget, az igazságot, és a tapasztaló szubjektum hajlamát a *phantasztia* jóváhagyására, Alexandrosz felállít egy keretet, melyben a sztoikus terminusokat oly módon helyezheti el, hogy a sztoikusok konklúziója könnyedén visszautasítható legyen. Kimutatja tehát, hogy a megragadó *phantasztia* nem ismerhető fel megragadó *phantasztia*ként, valamint az általa meghatározott igaz *phantasztia* nem azonos a sztoikus megragadó *phantasztia*val.

Először is, a „megragadó” *phantasztia*t Alexandrosz úgy határozza meg, hogy azok az erőteljesek közül az igazak (T6.2). Ezzel bár a megragadó *phantasztia* definíció szerint, analitikusan igaz lesz, mégsem használható *kritériumként*. Egyrészt ugyanis a *phantasztia* erőteljessége nem vonja maga után igaz voltát is, valamint az ilyen megragadó *phantasztia* csak erőteljessége révén lehetne

²⁶ A kiinduló megkülönböztetéseit mint valódi különbségeket fogalmazza meg, szemben a további terminológiai különbségekkel. Utóbbiak esetében úgy fogalmaz: „így és így szoktuk mondani”, „így nevezzük”. A „nyilvánvaló” terminus esetében pedig azt mondja, hogy kétértelműen használjuk, néha erre, néha arra.

felismerhető. Hiszen az igaz *phantasziák* érzékeléssel nem különíthetők el a hamisaktól.

Azonban a megragadó *phantasztia erőteljsége* sem teszi lehetővé, hogy felismerhető legyen. Az erőteljesség kétfajta tulajdonságot fog át: (1) fenomenológiáit, amennyiben világos, elkülönülten mutatja a dolgok különbségeit; (2) a megragadó jelleget, azt, hogy jóváhagyásra késztet. A megragadó *phantasztia* az erőteljesség mindkét tulajdonságában osztozik hamis *phantasziákkal*, tehát ezek alapján nem lehet az igazakat elkülöníteni.

(2) Ráadásul az erőteljes (és a megragadó) *phantasztia* megragadó jellege csupán annyit jelent, hogy hajlamosak vagyunk jóváhagyni, de azt nem, hogy minden esetben jóvá is hagyjuk. Tehát, még ha a megragadó jelleg nem is általában jellemezné az erőteljes *phantasziákat*, hanem csak a megragadó *phantasziára* lenne igaz az erőteljesek közül (tehát az igazakra), akkor sem lehetne ez alapján felismerni a megragadó *phantasziát*. Karneadész érvében láttuk, hogy a megragadó *phantasziát* harmadik személy az alapján ismerheti fel, hogy a tapasztaló cselekvése is a megragadó *phantasziának* megfelelő lesz minden esetben. Ha azonban nem minden esetben következik automatikusan a *phantasziának* megfelelő cselekvés, akkor még a cselekvés megléte sem teszi felismerhetővé, hogy megragadó *phantasziával* van dolgunk.

A sztoikusokról láttuk, hogy további, fenomenológiai jellemzőkkel is ellátják a megragadó *phantasziát*: „nyilvánvaló” és „átütő”. Ezek közül most a „nyilvánvaló” (ἐναργής) érdekes számunkra. Alexandrosz ugyanis ezt a terminust úgy értelmezi át, hogy az nem segít a megragadó *phantasztia* felismerhetőségében. Alexandrosz szerint ugyanis a kifejezést kétértelműen használjuk. Vagy az erőteljes, vagy a megragadó (erőteljes és igaz) *phantasztia* szinonimájaként.²⁷ Ha az erőteljes *phantasziát* fedi le, akkor lehet hamis, így nem lehet megragadó. Ha a megragadót, akkor csupán annyiban segíthetné a megragadó *phantasztia* felismerését, ha a fentebb meghatározott jellemzőktől függetlenül felismerhető lenne. Minthogy Alexandrosz nem említi ezt a lehetőséget, minden bizonnyal az erőteljességnek felelteti meg a nyilvánvalóságot, azaz nem egy független jellegről van szó.

Bár Alexandrosz érve kapcsolódik Karneadészéhez, mégis más szempontok alapján közelíti meg a sztoikus elméletet. Karneadész azt mutatja meg, hogy még ha a megragadó *phantasztia* sajátos jellemzője is az erőteljesség, és hogy minden esetben önmagától jóváhagyásra, megragadásra és cselekvésre késztet, akkor is lehetséges olyan megragadó *phantasztia*, mely hamis. Alexandrosz éppen ebből indul ki: az erőteljes *phantasztia* lehet igaz is és hamis is, így nem lehet sajátja a megragadó *phantasziának*, ha az mindig igaz. Azt azonban tagadja, hogy

²⁷ Karneadész ehhez hasonlóan különíti el a „meggyőző” *phantasztia* jelentéseit (SE M VII. 174 = LS 69D5): (1) igaz és igaznak is tűnik; (2) hamis, de igaznak tűnik; (3) igaznak tűnik, akár igaz, akár hamis.

a jóváhagyás, megragadás és cselekvés minden esetben követné az erőteljes *phantasziát*. Bár valóban hajlamosak vagyunk inkább az erőteljes *phantasziákat* elfogadni és jóváhagyni – vagyis az erőteljes *phantasztia* megragadó jellegű –, mégsem tesszük ezt meg minden esetben. Alexandrosz tehát elutasítja a megragadó *phantasztia* ama fogalmát, mely szerint az ilyen *phantasztia* tapasztalása önmagában jóváhagyásra késztet, mégpedig ellenállhatatlanul.

Ha tehát nem lehetséges felismerni, hogy megragadó *phantasziával* van-e dolgunk, vagy megragadást nélkülözővel, akkor ez a megkülönböztetés nem segít a tudás megalapozásának elemzésében. Mivel tehát az igazság nem jár együtt kizárólagosan bizonyos érzékeléssel felismerhető jegyekkel (erőteljesség vagy jóváhagyásra késztetés minden esetben), nem lehetséges azt pusztán érzékeléssel felismerni. Másfelé kell tehát keresni a kritériumot. Ha azonban Alexandrosz példáit T6.4-beli jobban megnézzük, találunk még hasonlóságot Karneadész szkeptikus elméletével.

3. Megbízhatóság

Karneadész a sztoikus elmélet kritikáját kiegészítve egy megbízhatósági ismeretelméletet javasol. Ebben a megbízhatóság három szintjét különbözteti meg, aszerint, hogy az adott dologban mennyire fontos a bizonyosság és a körülmények mit engednek meg. Alexandrosz láthatóan Karneadész nyomdokain halad, így érdemes összevetni megjegyzéseit a karneadészi ismeretelmélet részleteivel. Azt fogjuk látni, hogy Alexandrosznál a megbízhatóság két szintje körvonalazódik, melyek a megbízhatóság első két karneadészi szintjével állíthatók párhuzamba. A harmadik, legbiztosabb szint helyett azonban (ellenőrzött, felülvizsgált benyomások) Alexandrosz mást javasol. Az érzékelés mellé, avagy inkább fölé, egy másik lelki fakultás autoritását helyezi: az értelemét. Alexandrosz tehát nem fogadja el azt a karneadészi érvet (SE *M* VII. 165 = LS 70A9), hogy mivel az értelem az érzékelésből és *phantasziából* származik, nem lehet kritérium.

KARNEADÉSZ

Karneadész, bár minden kritérium lehetősége ellen felhoz érveket, maga is feltételez kritériumot, mégha csak a gyakorlati élet területére is.²⁸

²⁸ A következőkhöz lásd LS 69.

Long és Sedley (LS 69) amellet érvel, hogy a Karneadész által felvázolt elmélet nem tekintendő Karneadész sajátjának, hanem inkább a sztoikusokkal szembeni polémia része, amennyiben sztoikus elemeket újraértelmezve kimutatja, hogy a cselekvéshez nincs szükség megragadó *phantasziára*, hanem elegendő a sztoikusok által is használt „meggyőző” benyomás. Bett (1989) ellenkezőleg, fontosnak tartja, hogy Karneadész kritériuma a cselekvés

T11. Sextus Empiricus: *M VII. 166 = LS 69D1*

Miután azonban neki is szüksége volt valamilyen kritériumra az életvezetés és a boldogság elnyerése érdekében, mintegy rákényszerült, hogy ezzel kapcsolatban kialakítsa a maga álláspontját, s kritériumként a *meggyőző* benyomást alkalmazta, illetve az olyat, amely egyszerre (1) *meggyőző*, (2) *zavartalan* és (3) *felülvizsgál*.²⁹

(1) A *meggyőző* (πιθανή) benyomás a legalacsonyabb szintű kritérium. Meggyőző az a *phantasztia*, amelyik igaznak tűnik. A *phantasztikák* meggyőző jellegében fokozatok vannak (SE *M VII. 173 = LS 69D5*), így a meggyőző benyomás az igaznak tűnők közül is leginkább az, mely erőteljesen, világosan tűnik igaznak. Bár a meggyőző benyomás lehet hamis, mégis megfelelő arra, hogy életvezetésünket, cselekvésünket, és még ítéleteinket is ilyen benyomásokra alapozzuk, ugyanis az esetek túlnyomó többségében (<ἐπι> τὸ πολὺ) igazak³⁰ (SE *M VII. 175 = LS 69D5*).³¹

(2) A meggyőző és *zavartalan*³² (ἀπερίσπαστος) benyomás a második kritérium. Ennek leírásához Karneadész arra hivatkozik, hogy benyomásainkat nem elszigetelten észleljük, hanem mindig együtt járnak további benyomásokkal. Amennyiben a meggyőző benyomással együtt észlelt benyomások egyike sem mond neki ellent, vagy nem késztet gyanúra igazsága felől, „nem térít el bennünket azáltal, hogy hamisnak tűnik” (περιέλκειν ἡμᾶς τῷ φαίνεσθαι ψευδῆς), elmondható, hogy az adott meggyőző benyomás zavartalan. Az ilyen benyomás nagyobb mértékben elfogadható, mint amely csupán meggyőző (SE *M VII. 176–179 = LS 69E1*). Ugyanis a többi benyomással való konzisztencia független a meggyőző jellegtől, így a bizonyosságunkat azon felül növeli.

lehetőségét alapozza meg a szkeptikus számára. Mivel elsődleges célunk Alexandrosz értelmezése, ezt a kérdést most nem vizsgálom. Részletes elemzését a lehetséges álláspontokkal lásd Obrzalek 2006.

²⁹ ἀπαιτούμενος δὲ καὶ αὐτός τι κριτήριον πρὸς τε τὴν τοῦ βίου διεξαγωγὴν καὶ πρὸς τὴν τῆς εὐδαιμονίας περὶκτησιν, δυνάμει ἐπαναγκάζεται καὶ καθ’ αὐτὸν περὶ τούτου διατάττεσθαι, προσλαμβάνων τὴν τε πιθανὴν φαντασίαν καὶ τὴν πιθανὴν ἅμα καὶ ἀπερίσπαστον καὶ διεξωδευμένην.

³⁰ A meggyőző *phantasztia* igazsága tehát valószínű – ami nyomán pl. Obrzalek (2006) amellett érvel, hogy a πιθανή-t valószínűnek kell értelmeznünk –, mégis annyiban adjuk hozzá jóváhagyásunkat, amennyiben meggyőző minket igazsága felől, amennyiben megbízunk benne, mintsem annyiban, hogy valószínűleg igaz.

³¹ A „meggyőző” *phantasztia* a sztoikus felosztásban is összekapcsolódik a jóváhagyással, SE *M VII. 242–246 = LS 39G2–3*, vö. LS 69.

³² Az LS magyar kiadásában az ἀπερίσπαστος fordítása „akadálytalan”. Nem szerencsés azonban ugyanazt a szót használni erre, mint a μηδὲν ἔνστημα ἔχειν fordítására, mely a kései sztoikus elméletben szereplő terminus. Lásd a II. 1. részt.

Egy zavaró benyomás lehet érzékelés, de lehet vélekedés is. Érzékelési benyomások olyan esetekben jönnek számításba, amikor egy tárgyat a megszokott módon érzékelünk, pl. Szókratész színét, beszédmódját (SE *M* VII. 178 = LS 69E1). Vélekedésről van szó például Menelaosz esetében:

T12. Sextus Empiricus: *M* VII. 180 = LS 69E2

Amikor Menelaosz hátrahagyta hajóján Helené képmását – amelyet mint Helenét hozott magával Trójából –, s partra szállva Pharosz szigetén megpillantotta a valódi Helenét, noha igaz benyomást alkotott róla, mégsem adott hitelt az igaz benyomásnak, mivel egy másik benyomás³³ megzavarta ebben, amelynek alapján ő úgy tudta, hogy Helenét a hajóján hagyta.³⁴

(3) A legmagasabb szintű, legmegbízhatóbb kritérium a meggyőző, zavartalan és *felülvizsgált*, διεξωδευμένη vagy περιωδευμένη, *phantasztia*.

T13. Sextus Empiricus: *M* VII. 182 = LS 69E3

A felülvizsgált benyomást magában foglaló benyomáseggyüttes esetében tüzetesen megvizsgálunk minden egyes, a benyomáseggyüttesben benne lévő benyomást, olyasféléképpen, ahogy ez a népgyűléseken szokás.³⁵

A népgyűléssel való hasonlattal Karneadész arra utal, hogy felülvizsgálatkor a benyomások keletkezésének minden körülményét tekintetbe vesszük. Ha a körülményekben eltérés található a normálistól, a kérdéses benyomással kapcsolatban elővigyázatosnak kell lenni. Ha azonban minden körülményt normálisnak találunk, a benyomás felülvizsgáltnak tekinthető, és nincs további ok kételkedni igazságában. A vizsgálandó körülmények közé tartozik érzékelésből létrejött benyomás esetében az érzékelőképeség egészsége, az érzékelt tárgy arányos mérete, az érzékelés közege, a távolság, vagy az érzékelő állapota (SE *M* VII. 183 = LS 69E4).

³³ Minthogy ez a másik benyomás feltehetően egy vélekedés, látható, hogy itt a „benyomás”, a *phantasztia* tág használatával van dolgunk, mely magában foglalja a vélekedéseket is, tehát olyan tartalmakat, melyek a racionális lélek sajátjai. Ez a használat jellemző a hellenisztikus korra, azon belül is a sztoikusokra. A sztoikusok szerint ugyanis minden tartalommal bíró mentális állapot egy *phantasztia*, LS 39.

³⁴ καταλιπὼν γὰρ ἐν τῇ νηὶ τὸ εἶδωλον τῆς Ἑλένης, ὅπερ ἀπὸ Τροίας ἐπήγετο ὡς Ἑλένην, καὶ ἐπιβάς τῆς Φάρου νήσου ὁρᾷ τὴν ἀληθῆ Ἑλένην, σπῶν τε ἀπ’ αὐτῆς ἀληθῆ φαντασίαν ὁμῶς οὐ πιστεύει τῇ τοιαύτῃ φαντασίᾳ διὰ τὸ ὑπ’ ἄλλης περισπᾶσθαι, καθ’ ἣν ἦρδει ἀπολελοιπῶς ἐν τῇ νηὶ τὴν Ἑλένην.

³⁵ ἐπὶ δὲ τῆς κατὰ τὴν περιωδευμένην συνδρομῆς ἐκάστην τῶν ἐν τῇ συνδρομῇ ἐπιστατικῶς δοκιμάζομεν, ὅποῖόν τι γίνεται καὶ ἐν ταῖς ἐκκλησίαις.

Az elmélet fontos eleme, hogy az alkalmazandó kritérium kiválasztása függ egyfelől a dolog fontosságától, másfelől attól, hogy a körülmények mit engednek meg. Minthogy a három kritérium egyre nagyobb bizonyosságot tesz lehetővé, egyre fontosabb dolgok kapcsán kell őket alkalmazni. Míg (1) a meggyőző benyomás elegendő a hétköznapi, csekély jelentőségű dolgokban, (3) a legfontosabb, a boldogsággal kapcsolatos dolgok esetén felülvizsgált benyomásra kell támaszkodni (SE *M VII.* 184 = LS 69E5).

A körülmények hatása a különböző szintű kritériumok alkalmazhatóságára jól látható az idő példáján. Ha rövid idő áll rendelkezésre, hamar kell dönteni (például azt érzékeljük, hogy az ellenség üldöz, így tehát futni kell), akkor hiába fontos a dolog, ha nem cselekszünk gyorsan, már mindegy lesz. A gyors cselekvés viszont nem teszi lehetővé a körülmények megvizsgálását, a felülvizsgálatot, de talán még a zavart keltő benyomások megfontolását sem. Ilyen esetekben tehát (1) a meggyőző benyomásra kell hagyatkozni (SE *M VII.* 185–186). Ha azonban van idő megvizsgálni a helyzetet és a benyomás igazságáról megbizonyosodni, akkor még kisebb kérdésekben is előfordul, hogy (3) a felülvizsgált benyomáshoz folyamodjunk (SE *M VII.* 187–188). Ez különösen igaz olyan esetekben, amikor a benyomás keletkezésének körülményei már előzetesen normálisnak tekinthetők, bármi további vizsgálat nélkül (SE *M VII.* 188–189).

ALEXANDROSZ

Nézzük meg, Alexandrosz megjegyzései hogyan kapcsolódnak Karneadész háromszintű megbízhatósági ismeretelméletéhez.

T6.4. Alexandrosz: *De anima* 71. 16–21

Az erőteljes *phantasziát* pedig jóváhagyás követi, ha csak nem valami más által hamisnak bizonyult; ahogyan azt a következő esetekben tapasztaljuk: (P1) az arról való *phantasziánál*, hogy a csillagok nem mozognak; (P2) a festményeken a kiemelkedés és a besüllyedés kapcsán; és (P3) a tükrökben megjelenő visszatükröződéseknel. Ugyanis ezekben nem azért nem bízunk, mert ne lennének erőteljesek, hanem mert el lettünk térítve tőlük valami más által; hiszen gyakran még igaz és erőteljes *phantasziákban* sem bízunk, amikor csak már előzetesen el lettünk térítve tőlük.

(1) Alexandrosz erőteljes *phantasziája* párhuzamba állítható Karneadész meggyőző benyomásával. Az erőteljes *phantasztia* megragadó jellegű (καταληπτικόν). Mivel a megragadás egy *phantasztia* jóváhagyását jelenti, a megragadó jelleg értelmezhető akként, hogy hajlamosak vagyunk jóváhagyni az adott *phantasziát*. Azaz, „az erőteljes” és így megragadó jellegű „*phantasziát* jóváhagyás követi”. Ha tehát más körülményt nem veszünk figyelembe, az erőteljes *phantasziát*

jóváhagyjuk, ráhagyatkozunk, megbízunk benne.³⁶ Hozzátehetjük talán, hogy az erőteljes *phantasztia* valóban megbízható annyiban, amennyiben Karneadész megbízható *phantasztia*ja, hiszen az esetek többségében igaz.

Egy fontos különbség azonban azonnal észrevehető. Karneadész a gyakorlati dolgokra szűkítette a meggyőző benyomás (és a két további szint) kritériumként való alkalmazhatóságát. Az egész elmélet azért fontos számára, hogy képes legyen választ adni arra, miképpen lehetséges, hogy cselekszünk (Plutarkhosz: *Kólótész ellen* 1122A–F = LS 69A, valamint az egész LS 69, vö. LS 53S). Ezzel szemben Alexandrosz példái inkább olyan *phantasztia*kat említenek, melyek a cselekvés magyarázatában nem játszanak szerepet. A cselekvésre és annak magyarázatában a *phantasztia* szerepére a későbbiekben tér rá (DA 71. 21 – 73. 13), közben hangsúlyozva, hogy nem minden *phantasztia* kötődik a cselekvéshez (DA 72. 20 – 73. 2).

Fontos azonban megemlíteni, hogy Alexandrosz tudatában van a problémának, ami a szkeptikus számára adódik, ha a cselekvés lehetőségét akarja megmutatni, *in Met.* 299.2–300.22. A szkeptikusok ellen szokásosan felhozott cselekvéssel kapcsolatos aporiák segítségével amellettt érvel, hogy a szkeptikusnak, ha más esetben nem is, de a cselekvéssel kapcsolatos dolgok esetén el kell ismernie, hogy jóváhagyását adja, avagy feltételezi azt, hogy valami jó avagy rossz (*in Met.* 299.2–300.3). Ebből már következik, hogy valós különbségeket is feltételeznie kell a dolgokban, melyek pedig (tudományosan) megismerhetők. Ha viszont valami megismerhető, az így nyert ismeret használható is kritériumként (*in Met.* 300.5–300.15). Alexandrosz azonban hangsúlyozza, a cselekvésben használatos kritérium racionális, az értelem tevékenységi körébe tartozik: megfontolás, βουλευσις, de semmiképp sem *phantasztia* (*in Met.* 300.15–300.22). Ha ugyanis valakinek van egy *phantasztia*ja, gyakran megfontolja, hogy kövesse-e vagy sem.

(2) Alexandrosz további megjegyzései párhuzamba állíthatók Karneadész második szintű kritériumával, a *zavartalan* benyomással. Ahogy Karneadész is említett példákat zavaró *phantasztia*kra (például Menelaosz benyomásának ellentmondó vélekedése), Alexandrosz is ilyen példákat sorol fel. Alexandrosz úgy fogalmaz, hogy a kérdéses erőteljes *phantasztia* „valami más által hamisnak bizonyult” (δι’ ἄλλων τινῶν πεφωραμένη ψευδής), avagy „el lettünk térítve valami más által” (διαβέβληται δι’ ἄλλων) tőle. Alexandrosz megfogalmazása hasonlít a karneadészi leíráshoz (SE M VII. 176–179 = LS 69E1), példái ugyanakkor hamis *phantasztia*kat említenek. Ezzel szemben Karneadész éppen azt mutatja ki, hogy igaz és erőteljes (azaz megragadó) *phantasztia* esetén is előfordul, hogy nem ad-

³⁶ Nem teljesen világos, hogy mennyire automatikus, avagy kontrollált, hogy a meggyőző vagy erőteljes *phantasztia*t jóváhagyjuk, akár Karneadész, akár Alexandrosz elméletében. Alexandrosz mindazonáltal hangsúlyozza, hogy a *phantasztia*t (az erőteljest is) nem minden esetben hagyjuk jóvá (DA 72. 13–20).

juk jóváhagyásunkat. Alexandrosz csak megemlíti ennek lehetőségét, anélkül, hogy példákkal szemléltetné az ilyen eseteket.

Alexandrosz esetében a konzisztencia kritériuma, vagyis hogy ne legyen egy adott *phantasziának* ellentmondó vélekedésünk vagy más *phantasziánk*, világosan következik az arisztotelészi ellentmondás-mentesség feltételéből (*Metafizika* 4). Az ellentmondás-mentesség ugyanis érvényes mentális állapotainkra, legalábbis a vélekedésekre (ὀπίστηξις, δόξα): lehetetlen, hogy valakinek egyszerre egymásnak ellentmondó vélekedései legyenek (*in Met.* 270.3–12, 17–25, vö. Arisztotelész: *De interpretatione* 14).

Alexandrosz példái – (P1) a mozdulatlan csillagok; (P2) a festmények kiemelkedéssel és besüllyedéssel; és (P3) a tükröben megjelenő dolgok – hasonlítanak egymásra, de közelebből megvizsgálva őket található köztük eltérések. Nézzük meg, az egyes esetekben milyen erőteljes benyomások vannak, és miként bizonyulnak hamisnak.

(P1) Az első példában elég világos, hogy mely benyomás erőteljes, de hamisnak bizonyul:

(φ1) A csillagok nem mozognak.

φ1 erőteljes, hiszen bármikor is az égre tekintettünk, az akkor nyert benyomásunk alapján a csillagok – úgy tűnik – egy helyben állnak, még olyankor is, amikor a megfigyelést a lehető legmegfelelőbb körülmények között végeztük. Tudjuk azonban az asztronómiából – vagyis később megismételt megfigyelésekből és ezeken alapuló elméletből –, hogy ez nem lehet igaz, és valójában a csillagok mozognak.

Alexandrosz nem ad további felvilágosítást arról, hogy mi mond ellent φ1 *phantasziának*: lehet akár másik *phantasztia* vagy tudás, tudományos elmélet. Alexandrosz és Arisztotelész *phantasziával* kapcsolatos asztronómiai példái – köztük a Nap, mely egy láb átmérőjűnek tűnik (Arisztotelész *DA* 3. 3. 428b3–4; *De insomniis* 1. 458b28–29, 2. 460b18; Alexandrosz *DA* 72. 18–20) – azt sejtetik, hogy az ilyen esetekben inkább a *phantasziánál* magasabb szintű, racionális képesség körébe tartozó mentális tartalom mond ellent a megjelenő *phantasziának* (a példáról bővebben a 3. részben).

(P2) A második példa kevésbé egyértelmű. A festményen lévő „kiemelkedések és besüllyedések” (εἰσοχαί τε καὶ ἔξοχαί) utalhatnak arra, hogy bár a festmény maga síkbeli, mégis képes térben megjeleníteni dolgokat, melyek úgy mond kiemelkednek a kép síkjából. Vagy éppen fordítva, bár a festmény síkbelinek tűnik, mégis kiemelkedéseket és besüllyedéseket tartalmaz. Talán utóbbit erősíti az, hogy a „kiemelkedések és besüllyedések” Alexandrosznál ezen a helyen kívül a sztoikus *phantasztia*, benyomás, kleanthészi, tehát szó szerinti, fizikai benyomásként való értelmezésére utal (*DA* 72. 6–13).

Ha az előbbi értelmezést fogadjuk el, a festményre nézve φ2 benyomás is létrejön.

(φ2) A festmény 3D-s.

Mivel a festmény valójában sík, $\varphi 2$ benyomás hamis. Hogy honnan tudjuk: a festmény sík, az nem derül ki a példából. Lehet (a) másik benyomás a festményről, egy tapintáson alapuló *phantasztia*, vagy (b) arról való tudásunk, vélekedésünk, hogy a festményt síknak festik. Utóbbi (b) esetben a példa tejesen párhuzamba állítható P1 asztronómiai példájával. Ha (a) egy érzékelés az ellentmondó tartalom, P2 tekinthető az ellentmondó tartalmak körének az érzékelésre való kiterjesztéseként.

Egy hasonló, ugyancsak festményekkel kapcsolatot illúziót Alexandrosz valamivel részletesebben vizsgál, DA 50. 26 – 51. 4. Itt a távolság érzékelésének problémáját tárgyalva azt említi Alexandrosz, hogy a festők tudatosan kihasználják, hogyan érzékeljük a távolságot, vagyis a közelebbi dolgokat inkább érzékeljük, mint a távolabbiakat.³⁷ Ha a látás esetére ezt úgy értjük, hogy a közelebbi dolgokat nagyobbban látjuk, mint a távoliakat (vagy legalábbis az „inkább” egyik tényezője a látás esetén a nagyság), akkor az illúzió könnyen érthetővé válik. Mivel közeli tárgyakat nagyobbban látunk, ha valamit nagyobbban látunk, akkor „feltételezzük”, hogy közel van (vagyis közeliként érzékeljük). Amit tehát a festő a képen nagyobbként ábrázol, azt a kép nézője közelinek fogja látni, amit meg kisebbként, azt távolinak. Bár itt nincs szó „kiemelkedésekről és besüllyedésekről”, mégis közös lehet a két esetben, hogy a síkbeli, 2D-s képet térbeli, 3D-s megjelenésként érzékeljük, az analógia alapján a síkhoz hozzákapcsolva a mélység dimenzióját. Így a festmények 3D képként való érzékelése a távolság-érzékelésünk módjából természetesen következő „illúzió” tekinthető.

(P3) Talán a harmadik példa mutatja a legvilágosabban, hogy az erőteljes benyomást bizonyos esetekben nem hagyjuk jóvá.

($\varphi 3$) A tükörben látszó ajtó előttem van.

A tükörbe nézve minden esetben világosan úgy tűnik, hogy $\varphi 3$. Mégis, miután megtapasztaltuk, milyen is a tükör (már kisgyerekként), nem indulunk el előre, ha a tükörben magunk előtt látott ajtón akarunk kimenni, vagyis nem cselekszünk $\varphi 3$ benyomás szerint. Még ha nincs is okunk az ajtón kimenni, akkor se gondoljuk egy pillanatra sem, hogy az ajtó mögöttünk van. Bár úgy tűnik $\varphi 3$, mégis automatikusan tudjuk, hogy nem úgy van.³⁸

A cselekvéssel való kapcsolat ezt a példát valamelyest megkülönbözteti az előzőektől, és közelíti Karneadész megfontolásaihoz. Eszerint tehát az ilyesfajta kritérium a cselekvéssel is kapcsolatos.

Az eddigiekből látható, hogy a karneadészi elmélet néhány fontos eleme hiányzik Alexandrosznál. (i) Nem ejt szót a megbízhatóság harmadik, legmagasabb szintjéről, a felülvizsgált benyomásról. (ii) Nem vizsgálja, milyen ese-

³⁷ Bár Ganson (2003. 389) szerint a hiba egy téves következtetés, így racionális működés eredménye, a szövegben ennek nincs nyoma. Egyedül a $\varphi\alpha\nu\tau\acute{\alpha}\zeta\epsilon\tau\alpha\iota$ ige szerepel, mely a *phantasztia* működésére utal.

³⁸ A példa szólhatna a jobb és bal oldal felcseréléséről is, de akkor a cselekvéssel kapcsolatos következmény nem merül fel.

tekben milyen megbízhatóságú kritériumra kell hagyatkozni. Vagyis azt, hogy a dolog fontossága és bizonyos körülmények hogyan befolyásolják az alkalmazandó kritériumot. A két hiány összefügg. (i) Alexandrosz a harmadik szintű kritérium helyett, ahogy hamarosan látjuk, mást ajánl: az értelmet, racionális lelket helyezi az érzékelés és *phantasztia* fölé kritériumként. (ii) Minthogy az ember számára elérhető legmagasabb, legbiztosabb ismeret a racionális lélek által szerzhető meg, Alexandrosznak nem érdemes a nem-racionális kritériumok alkalmazási területét tüzetesebben elemeznie. Általánosságban inkább az mondható el, hogy a tudással rendelkezők vagy szakértők véleménye megbízhatóbb, mint azoké, akik a kérdéses tudás híján vannak – mint például az orvos előrejelzései az egészséggel kapcsolatban (*in Met.* 317.25–30).

(i) Érdemes azonban röviden kitérni a felülvizsgált benyomással kapcsolatban Alexandrosznak a sajátos érzettárgy érzékeléséről szóló leírására. Ebben ugyanis az igazságot szavatoló körülmények listája nagyjából megegyezik Karneadésznek a felülvizsgált érzékelési benyomás kapcsán felállított listájával.

Ahogy láttuk, a felülvizsgálatra Karneadész érzékeléssel kapcsolatos példát hoz. Amennyiben az érzékelés összes körülményét megvizsgálva, avagy előzetesen ismerve megállapítható, hogy minden fontos körülmény normális, nincs további ok a kérdéses benyomás igazságában kételkedni (SE *M* VII. 183, 188–189). Alexandrosz ehhez hasonló megfontolásokkal igazolja, hogy a sajátos érzettárgyak esetében érzékelésünk mindig helyes, amennyiben bizonyos körülmények fennállnak, és természet szerint vannak (*DA* 41. 13 – 42. 3, vö. *in Met.* 312.11–313.3).³⁹ Az általa felsorolt releváns körülmények – az érzékszervek egészsége, az érzettárgy megfelelő helye és távolsága az érzékelőhöz képest, a közvetítő közeg megfelelő állapota és zavartalansága – is részét képezik a Karneadész által említetteknek.⁴⁰ Amellett, hogy Alexandrosz tézise csak az érzékelések egy szűk körére érvényes (legalábbis a *De anima* szerint, hiszen a *Metafizika* kommentárjában összetettebb megjelenésekkel is számol: például azt álmodni, hogy valaki Athénban van, *in Met.* 313.1–3), Alexandrosz a hangsúlyt is máshova helyezi, mint Karneadész. Utóbbi számára az a fontos, hogy *megbizonyosodjunk* a benyomás igazságáról. Alexandrosz viszont azt elemzi, hogy milyen feltételek szükségesek ahhoz, hogy egy érzékelés garantáltan igaz legyen. Arról nem ejt szót, hogy az érzékelő miképpen szerezhet tudomást a körülmények mibenlétéről, vagy egyáltalán ismeri-e azokat. Elmélete tehát inkább tekinthető az érzékelés megbízhatóságának metafizikai megalapozásaként, mintsem egy robusztus episztemológiai elméletként.

³⁹ *in Met.* 312.29 szerint a természet szerinti állapotban lévőnek τῶ κατὰ φύσιν ἔχοντι kell hinni. Azonban fontos számára kimutatni, hogy ha a körülmények nem állnak fenn, tévedhetünk, *in Met.* 306.5–13, 311.23–315.10.

⁴⁰ Caston (2012. 150–151) számos párhuzamot említ, ahol hasonló, vagy azonos körülmények merülnek fel, pl. SE *M* VII. 424 = LS 40L. Vö. LS 69.

III. ALEXANDROSZ ARISZTOTELÉSZI ISMERETELMÉLETE

Ahogy láttuk, Alexandrosz példáiból nem derül ki, hogy milyen mentális állapot mond ellent a kérdéses *phantasziának*, mi által tudjuk, hogy az hamis. Bár mind-egyik példa értelmezhető úgy, hogy egy érzékelés vagy perceptuális *phantasztia* mond ellent, mégis, számos megfontolás utal arra, hogy Alexandrosz inkább magasabb, racionális, értelmi mentális állapotra, képességre gondol a *phantasziának* ellentmondani képes dologra hivatkozva.

T14. Alexandrosz: *DA* 71. 24–26 (vö. Arisztotelész: *De anima* 429a4–8)

Még az emberek is gyakran követik a *phantasziákat*, mert az értelmük elhomályosodott valamilyen szenvedély, betegség, vagy az alvás által.⁴¹

Míg az állatok természetük szerint a *phantasziákat* követik, azaz aszerint cselekednek, ahogy nekik tűnik, az emberek esetében – mivel racionális lények – magyarázatot igényel, hogy néha a *phantasziát* követik, nem pedig értelmes belátásukat. Az arisztotelészi–alexandroszi magyarázat egyszerű: ilyen esetekben az ember (racionális) természetével ellentétes módon jár el, tehát ilyenkor természetellenes állapotban van: valami szenvedély vagy betegség hatása alatt, vagy éppen alszik. Ilyen állapotokban ugyanis az értelem képtelen a megfelelő működésre. A *phantasziákat* tehát követjük, ha nincs ott valami, ami ellentmondana nekik. Amikor tehát mégsem követjük a *phantasziát*, annak gyakran az az oka, hogy értelmünk ellentmond neki (vö. *in Met.* 300.20–300.22).

Ahogy (P1) az állócsillagok példájánál említettük, Alexandrosz megidézi (*DA* 72. 18–20) Arisztotelész többször előforduló példáját: a *phantasziát* arról, hogy a *Nap egy láb átmérőjű*. A példával azt illusztrálja, hogy nem minden *phantasziát* hagyunk jóvá. Arról semmit sem árul el, hogy ezt a *phantasziát* miért nem hagyjuk jóvá, de mivel Arisztotelésznél a példa kulcsfontosságú, érdemes megnézni, ő hogyan is használta fel.

Három előfordulása közül a *De anima* 3.3, 428b2–9-ben Arisztotelész Platón elméletét kritizálva (mely szerint a *phantasztia* az érzékelés és a vélekedés keveréke) a *phantasziának* ellentmondó ítéletet a vélekedéshez, *doxához* rendeli. A kontextus ugyan polemikus, és a vélekedés sem tekinthető kritériumnak (hiszen gyakorta téved), mégis egy, a racionális lélekrészhez tartozó, képességről van szó. A *De insomniis* 1. 458b28–29 egyértelműbb: a megjelenéssel a tudás áll szemben. Azt hangsúlyozza Arisztotelész, hogy hiába a helyes tudás, a Nap még annak ellenére is egy lábnyinak tűnik.

⁴¹ καὶ οἱ ἄνθρωποι δὲ ταῖς φαντασίαις ἔπονται πολλάκις διὰ τὸ ἐπικεκαλύφθαι τὸν νοῦν αὐτῶν ἢ ὑπὸ πάθους τινὸς ἢ ὑπὸ νόσου ἢ ὑπὸ ὕπνου

Harmadik előfordulása – a *De insomniis* 2. 460b16–20 – azonban kevésbé egyértelmű. Itt teljesen más szerepet tölt be a példa: azt mutatja be, hogy az elsődleges érzék (τὸ κύριον) és a *phantasztia* más képesség szerint ítéel. Bár a κύριον nemcsak érzéket jelölhet (hanem bármit, ami uralkodik valami más felett), mivel az egész fejezet azt igyekszik megmutatni, hogy az érzékelés és a *phantasztia* különbségei hogyan magyarázzák az illúzió jelenségét (amit Arisztotelész majd az álomra is alkalmaz), és a vélekedés vagy más racionális képesség nincs megemlítve, jobban érthető ez a példa, ha a közös érzék magasabb szintű, ellenőrző funkciója áll szemben a *phantasziával*.⁴² Még ha Arisztotelész értelmezésében ez is a legjobb megoldás, Alexandrosz esetén ez nem csökkenti a példa másik két előfordulásának egyértelmű üzenetét: a *phantasziának* egy magasabb, racionális képesség mondhat ellent.

Sextus értelmezésében a peripatetikus ismeretelmélet két kritériumot állít – az érzékelést az érzékelhető megítélésére, az értelmet az értelemmel felfoghatókéra (SE *M* VII. 217) –, melyek közül az értelem világosan az érzékelés felett áll, ugyanis szükséges eszközként használja azt (SE *M* VII. 226). Bár ez nyilvánvaló leegyszerűsítése a tudáshoz vezető egymásra épülő lelki folyamatoknak és ezeket lehetővé tevő képességeknek (amit Sextus maga is összefoglal, SE *M* VII. 216–225), ha ezt figyelembe vesszük, láthatóvá válik, hogy Alexandrosz is tökéletesen illeszkedik a sémába. Az elméletnek csak egy elemét említve amellett, hogy Alexandrosz is megismétli a Sextus által is hivatkozott arisztotelészi elemzést a fogalmak vagy alapelvek létrejöttéről (*in Met.* 2.23–5.14), és hogy az általánost, a lényegét – amiről az arisztotelészi tudomány szól – csak az értelem segítségével ragadhatjuk meg (pl. *DA* 83. 13 – 84. 10): az érzékelhetők esetében is az értelem ragadja meg a dolgok lényegét.

T15. Alexandrosz: *De anima* 61. 3–8 (vö. Arisztotelész: *De anima* 3.4. 429b12–22)

Hiszen az is egy, ami megítéli az érzékelhetők különbségét az értelemmel megragadhatókhöz viszonyítva. Mert ez az értelem. Ez ugyanis mindent megért és megítéli a lényegét az egyedi dolgok mindegyikében, Hiszen az érzékelhetőknek mint érzékelhetőknek a különbségeit érzékeléssel ítéljük meg; de a lényegükben lévő különbséget egymáshoz képest, és ami a természetükben megérthető, azt az őket elgondoló értelem ítéli meg.⁴³

Az értelem, tudás tehát az érzékelhető dolgok több aspektusát is megítéli, így tekinthető egy az érzékelésnél magasabb szintű kritériumnak.

⁴² A megoldásról lásd részletesebben Hangai 2012. 125–128.

⁴³ καὶ γὰρ τὴν τῶν αἰσθητῶν πρὸς τὰ νοητὰ διαφορὰν τὸ κρῖνον ἔν· ὁ γὰρ νοῦς πάντα γὰρ οὗτος νοεῖ καὶ κρῖνει ἐν τίνι ἐκάστῳ τῶν ὄντων τὸ εἶναι. ὡς μὲν γὰρ αἰσθητῶν τῶν αἰσθητῶν τὰς διαφορὰς αἰσθήσεως κρῖναι, τὴν δὲ κατὰ τὴν οὐσίαν αὐτῶν διαφορὰν πρὸς ἄλληλά τε καὶ τὰ τῆ αὐτῶν φύσει νοητὰ ὁ νοῦν αὐτὰ νοῦς κρῖνει).

IRODALOM

- [SVF] Arnim, Hans von (szerk.) 1903–1905. *Stoicorum Veterum Fragmenta*. Leipzig, Teubner.
- [AD] Accattino, Paolo – Donini, Pierluigi (ford., komm.) 1996. *Alessandro di Afrodizia: L'Anima*. Bari, Laterza.
- Allen, James 1994. Academic Probabilism and Stoic Epistemology. *Classical Quarterly*. 44. 85–113.
- [BD] Bergeron, Martin – Dufour, Richard (kiad., ford., komm.) 2008. *Alexandre d'Aphrodise: De l'âme*. Paris, Vrin.
- Bett, Richard 1989. Carneades' Pithanon. A Reappraisal of its Role and Status. *Oxford Studies in Ancient Philosophy*. 7. 59–94.
- Bett, Richard (szerk., ford.) 2005. *Sextus Empiricus: Against the Logicians*. Cambridge, Cambridge University Press.
- Bury, R. G. 1935. *Sextus Empiricus: Against Logicians*. (Loeb Classical Library) Cambridge/MA, Harvard University Press.
- Caston, Victor (ford., komm.) 2012. *Alexander of Aphrodisias: On the Soul, Part I*. London, Bristol Classical Press.
- Caston, Victor 2017. Alexander of Aphrodisias on Phantasia. Talk at Representation and Reality Lecture Series, Gothenburgh.
<http://representationandreality.gu.se/research/r-r-lecture-series/9.-caston--alexander-of-aphrodisias-on-phantasia>
https://cdnapisee.kultura.com/html5/html5lib/v2.63.3/mwEmbedFrame.php/p/1926342/uiconf_id/32079241/entry_id/0_uq74dco8?wid=_1926342&iframeembed=true&playerId=kultura_player_0_uq74dco8&entry_id=0_uq74dco8#
- Dooley, W. E. (ford., komm.) 1989. *Alexander of Aphrodisias on Aristotle's Metaphysics 1*. Ithaca NY, Cornell University Press.
- Dooley, W. E. (ford., komm.) 1993. *Alexander of Aphrodisias on Aristotle's Metaphysics 5*. Ithaca NY, Cornell University Press.
- Fotinis, A. P. (ford., komm.) 1980. *Alexander of Aphrodisias: De Anima*. Washington, D.C., University Press of America.
- Frede, Michael 1983. Stoics and Sceptics on Clear and Distinct Impressions. In uó: *Essays in Ancient Philosophy*. Minneapolis, University of Minnesota Press. 1987, 65–93.
- Frede, Michael 1997. The Sceptic's Two Kinds of Assent and the Question of the Possibility of Knowledge. In Myles F. Burnyeat – Michael Frede (szerk.) *The Original Sceptics. A Controversy*. Indianapolis. 127–152.
- Frede, Michael 1999. Stoic Epistemology. In Keimpe Algra – Jonathan Barnes – Jaap Mansfeld – Malcolm Schofield (szerk.) *The Cambridge History of Hellenistic Philosophy*. Cambridge, Cambridge University Press. 295–322.
- Ganson, Todd 2003. Alexander of Aphrodisias on the Role of Color Appearances. *Ancient Philosophy*. 23. 383–393.
- Hangai Attila 2012. A *phantasztia* Arisztotelésznél a *Parva Naturalia* értekezéseiben. *Magyar Filozófiai Szemle*. 56/1. 118–140.
- Hangai Attila 2015. Az érzékelés tartalma – Aphrodisziaszi Alexandrosz. In Bárány István – Bolonyai Gábor – Ferenczi Attila – Vér Ádám (szerk.) *Studia Classica*. Budapest, ELTE Eötvös Kiadó. 195–206.
- Hankinson, R. J. 2003. Stoic Epistemology. In Brad Inwood (szerk.) *The Cambridge Companion to the Stoics*. Cambridge, Cambridge University Press. 59–84.
- Lautner Péter 1995. Αναζωγράφημα and Related Terms in Alexander of Aphrodisias' Notion of *phantasia*. *Scripta Classica Israelica*. 14. 33–41.

- [LS] Long, Anthony – Sedley, David 1987. *The Hellenistic Philosophers*. Cambridge, Cambridge University Press.
- Long, Anthony – Sedley, David 2014/1987. *A hellenisztikus filozófusok*. Szerk. Bene László. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- Obdrzalek, Suzanne 2006. Living in Doubt. Carneades' Pithanon Reconsidered. *Oxford Studies in Ancient Philosophy*. 31. 243–280.
- Sedley, David 2002. Zeno's Definition of *phantasia kataleptike*. In Theodore Scaltsas – Andrew S. Mason (szerk.) *The Philosophy of Zeno. Zeno of Citium and his Legacy*. Larnaca. 133–154.
- Sharples, Robert W. 1987. Alexander of Aphrodisias. Scholasticism and Innovation. In Wolfgang Haase (szerk.) *Aufstieg und Niedergang der Römischen Welt*. II. 36.2. Berlin, Walter de Gruyter. 1176–1243.
- Sharples, Robert W. (kiad., szerk., komm.) 2008. *Alexander Aphrodisiensis, De anima libri mantissa*. Berlin, Walter de Gruyter.
- Todd, Robert B. 1976. *Alexander of Aphrodisias on Stoic Physics. A Study of the De mixtione with Preliminary Essay*. Leiden, Brill.